

LES CASES DE SOCORS DELS AMICS DELS POBRES

José Luis AUSÍN i HERVELLA

L'epidèmia de 1865. El naixement de l'Associació

L'any 1865 Barcelona pateix una epidèmia de còlera i la situació de desemparança de les classes proletàries és acuitant. La ciutat no té establert un sistema assistencial sanitari ni social, llevat de l'hospital de la Santa Creu, que està desbordat i es nega a ingressar malalts provinents de les epidèmies. L'ajuntament ha improvisat un sistema d'ajuts domiciliaris però encara és poc operatiu. En aquesta situació apareix una iniciativa particular, inicialment anònima, que mitjançant el diari *El Telégrafo* convoca les persones que vulguin ajudar econòmicament¹. Aquest promotor és l'enginyer i escriptor Gaietà Cornet i Mas².

La reunió dels cinc voluntaris primerencs es realitza el 15 de setembre a la redacció de l'esmentat diari, el qual serà el cronista inicial³. A partir d'ara passen a reunir-se a l'Ateneu de la Classe Obrera del carrer Mercaders 45. Ja el segon dia s'anuncien adhesions molt significatives que orienten la intenció sanitària: els farmacèutics Pere Genovè i Josep Casasa ofereixen gratuïtament tots els medicaments que es necessitin i els metges Manuel Mir, Frederic Sala i Francesc Xavier Cots, l'assistència facultativa a l'infermeria que es projecta instal·lar a l'Ateneu Obrer, amb 10 ó 12 llits. El dia 17 de setembre *El Telégrafo* els assigna el nom que l'Associació ja tindrà sempre: *Los amigos de los pobres*.

La iniciativa té un extraordinari ressò amb ajuts de tota mena, fins i tot recollits en guardioles en diferents establiments i aviat reben la visita del governador civil, el bisbe i l'alcalde. Inclòs el Liceu i el Principal ofereixen les seves recaptés.

Els primers malalts de l'infermeria ingressen el 29 de setembre. Totes les despeses són cobertes per l'Associació, la qual també aporta l'atenció facultativa i d'infermeria, encara que es pretén que els familiars dels malalts

hi ajudin personalment. L'impuls és tan important, que immediatament apareix la fase expansiva i en data tan precoç com el 6 d'octubre surt una expedició de vuit membres cap a Mallorca, on també hi havia epidèmia.

Aquesta iniciativa, aliena a l'àmbit religiós que habitualment havia monopolitzat les actuacions de beneficència particular, s'estén ràpidament i aviat té còpies a Mallorca, Badalona, Vilanova i la Geltrú, Alacant, Madrid... A més de sostenir el petit hospital, reparteix roba, menjar i vals de restaurant. En paral·lel hi ha una altra associació d'importància que ajuda els necessitats des de la confessió catòlica, l'Associació de la Caritat Cristiana, que també arribarà a tenir rellevància.

A final de l'octubre de 1865 l'epidèmia està vençuda. L'Associació tanca l'hospital i es planteja la seva continuïtat, amb l'evidència de l'èxit organitzatiu. Manté l'estructura i continua assistint els desvalguts amb diners i aliments. El reglament de l'Associació de principis de 1870 estableix com a objecte el treballar pel bé moral i material dels seus conciutadans assistint als desgraciats sense distinció de classes, partits i religions. Són laics, però basen la seva iniciativa en la caritat cristiana. Solament tindran assalariat l'encarregat de les comandes⁴. Ara ja publiquen un butlletí mensual amb els comptes i la relació de destinataris dels ajuts. També aviat posen en marxa un asil per a nens orfes.

L'epidèmia de febre groga de 1870

Ràpidament tenen l'oportunitat d'exercitar-se novament en situació d'intensa crisi quan apareix l'epidèmia de febre groga de 1870. Actua amb el nom d'Asociación *libre* de los Amigos de los Pobres, en consonància amb el moment polític. El president, Crescenci Maria Moles, trasllada momentàniament la seu a l'Institut de Segona Ensenyança de la Rambla dels Estudis, on és professor de dibuix, i redobla la crida per tal d'aconseguir ajuts.

Coneixem quatre tipus d'actuacions assistencials durant l'epidèmia: ajuts en diners i aliments, visites domiciliàries amb metges associats, alliberar robes de les Cases de Penyores i la instal·lació d'una *casa de socors* a la Barceloneta⁵. Pel que sabem, aquesta primera casa de socors té un enfocament més d'assistència social que sanitària.

Cases de Socors. Antecedents. Proposta de l'Acadèmia

La municipalitat de la ciutat de París tenia establerts llocs de socors. També l'ajuntament de Madrid havia fundat la primera casa de socors al 1854 i al 1861 ja en tenia sis. Antonio Mendoza havia presentat l'11 d'abril de 1865 a l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia una proposta sota l'expressiu títol de *Instància por Casas de Socorro en Barcelona*⁶. Aquest projecte estava tan madurat per l'autor que fins i tot identificava els edificis concrets per a poder localitzar les sis primeres: a l'Estació de França, Porta Nova, Estació de Martorell, Col·legi dels PP Escolapis, Hospital de la Santa Creu i les Cases Consistorials. La dotació de personal era poc ambiciosa: 12 metges-cirurgians principiants, que farien les visites gratuïtes als pobres. La vocació sanitarista de Mendoza segueix en altres iniciatives en el mateix sentit⁷: a més de les cases de socors demana l'organització de l'atenció hospitalària, l'assistència domiciliària, la neteja de les letrines, els cementiris... El govern civil i l'ajuntament responen amb evasives.

En aquesta època, Francesc de P. Medina, també presenta un projecte de cases de socors pels ports de mar. A principi dels setanta l'Associació de la Caritat Cristiana proposa instaurar una casa de socors a Barcelona⁸. Giné i Partagàs escriu a favor d'establir per l'Ajuntament les cases de socors dins d'una organització global de l'assistència⁹. De fet l'ajuntament no va arribar a instal·lar-les i en aquesta època els accidents urbans eren atesos a les farmàcies, l'hospital de la Santa Creu, i la pròpia alcaldia.

Les cases de socors dels Amics dels Pobres

Els Amics dels Pobres van continuar la feina benefactora i al principi dels setanta estableixen una rifa que els permet rebre uns guanys continus. Amb això, les cases de socors que l'Administració no ha aconseguit instal·lar són obertes pels Amics dels Pobres. L'11 de desembre de 1871 demanen permís a l'ajuntament per tal d'establir-les. L'alcalde, Rius i Taulet, hi està d'acord¹⁰.

La primera casa sorgeix el 24 de febrer de 1872 al districte quart, al carrer "Conde del Asalto" 67. Ocupa els baixos, amb sala d'operacions i sales d'assistència amb 5 llits en total. Hi ha torns permanents, les 24 hores, de metges, practicants, farmacèutics, mossos i porter. El personal facultatiu actua de franc. Els medicaments i gran part de l'utilatge han estat regalats. Entre la dotació consta una bomba d'incendis, suplint una altra deficiència municipal¹¹. El reglament d'aquest establiment va ser redactat pel

farmacèutic Pau Pellicer i els metges Ramon Coll i Pujol i Ernest Sanchez Comendador¹². L'aparició d'aquesta primera casa de socors concita els elogis de tots els barcelonins. Giné i Partagàs contrasta el fet amb la passivitat de l'ajuntament¹³.

Però aviat sorgeix la primera crisi, descrita agrament per la premsa diària i per la professional¹⁴. Hi apareix el conflicte habitual. Els metges no volen limitar-se a tractar els malalts, sinó que a més volen dirigir l'organització, xocant amb el quadre directiu. Moles, que a més és practicant, no cedeix i dimiteixen la major part dels professionals sanitaris. Momentàniament s'atura el servei però torna progressivament. Aquesta primera casa de socors ja té a la façana una enseña amb la creu roja amb fons blanc i els seus camillers també porten aquest distintiu. En aquesta època, l'Associació subvenciona les despeses dels banys a Caldes de Montbui, i fa ajuts econòmics per tal de redimir mossos del servei militar.

La segona casa de socors, al districte primer, s'inaugura el dia 6 de juny de 1873, als baixos del Palau Reial. Té 12 llits i també disposa de bombes d'incendis¹⁵. Dos anys després es traslladarà al passeig Colom. El 6 de maig de 1875 s'obre la casa de socors del districte 3r, al carrer Ponent 42. Consta de dipòsit de lliteres, despatx del metge, cambra per a dos infermers i guàrdia municipal. Sala per a 2 dones i 4 homes. Hi ha sala de curacions amb llit mecànic, construït a Barcelona, farmaciola, caixa d'asfixia, tota mena d'instruments quirúrgics, bomba d'incendis. En aquest moment l'organització està tan assentada que fins i tot ha nomenat un metge inspector, Rupert Mandado. El 5 de maig de 1878 s'inaugura la casa de la Ronda de Sant Pere num. 172, en un edifici propietat de l'oftalmòleg Carreras. Com totes les altres té dues infermeries i una sala d'operacions *molt ben ventilada*. S'encarrega la direcció a Castellarnau. En aquest moment l'entitat està dirigida per l'escriptor i polític, Teodor Baró.

Al llarg del temps les ubicacions de les cases de socors ha anat variant, de tal manera que al final del segle dinou estaven al Passeig Colom 29, Ronda Sant Pere 37, Barbarà 23 i Ponent 42. Aviat tanquen la darrera i a principis del segle n'obren una altra a Major de Gràcia 190. Coincidint amb la inauguració del metro, al desembre de 1924 s'obre la del Moll d'Espanya, que substitueix la del Passeig de Colom, quan presideix l'Associació el marquès de la Foronda.

Els metges de les cases de socors

Els metges de les cases de socors dels Amics dels Pobres actuaven sense cobrar. En tot moment hi havia per una banda metges coneguts i prestigiosos que aquí realitzaven la beneficència particular tant habitual en l'època. Però la major part eren metges joves que feien les primeres armes professionals. També hi ajudaven estudiants de medicina. Malgrat aquesta col·laboració desinteressada, hi havia oposicions per a entrar i fins i tot escales de numeraris i supernumeraris. L'entrada era tan concorreguda que el 1880 per a quatre places es presentaren 23 opositors.

Hi havia un metge director general i un altre específic per a cada casa. Sovint es troba en la publicitat de l'època i fins i tot en les publicacions científiques, que els metges fan constar la pertinença al cos de metges de cases de socors, com un element de garantia. No coneixem una veritable revista professional mèdica pròpia, però en les usuals del moment apareixen referències a casos clínics, fins i tot a l'activitat quirúrgica, en parangó a les clíniques universitàries. Sovint es troben referències assistencials a la Gaceta Mèdica Catalana, l'Enciclopedia Médico Farmacéutica i a la Independencia Médica, on el jove metge G. Vilar de Gelabert publica les estadístiques assistencials.

Tota l'organització mèdica està molt estructurada: directors, metges numeraris, supernumeraris, alumnes interns. Oposicions i escalafons¹⁶. Entre els directors mèdics de l'associació trobem: Antoni Anet i Codina, Josep Antoni de Boi, Manuel Callís i Pradesaba, Jordi Gúdel Laplana, Guillén.

Importància assistencial de les cases de socors

La major part de les atencions corresponen a ferides i traumatismes, la patologia casual que succeeix al carrer o a la feina. Hi ha una patologia laboral freqüent, que demostra que moltes fàbriques no disposaven de cap estructura assistencial. En les referències dels primers temps hi apareixen intervencions quirúrgiques importants, sovint es descriuen amputacions. Hi havia llits on els ferits podien estar ingressats fins a 25 dies en algun cas conegut. Aviat estableixen que l'hospitalització no pot ser la seva activitat usual i tant bon punt com és possible envien els malalts a l'hospital de la Santa Creu. Ràpidament desenvolupen consultes i assistències més típiques

de les especialitats naixents, sobre tot a la seu central, del carrer Barberà: Ginecologia, pediatria, otorrinolaringologia, electrologia... Fan vacunacions gratis amb limfa regalada per Giné o per Anet.

Tenim exemples manifestes de la importància que en alguns esdeveniments ciutadans van tenir aquestes cases de socors. El setembre de 1893 hi ha un atemptat al general Martínez Campos al carrer Corts. Molts dels ferits són atesos a la casa de socors del carrer Ponent. El novembre del 1893 esclata la bomba del Liceu. L'assistència s'ofereix fonamentalment per la casa del carrer Barberà, propera al teatre. El juny de 1896 hi ha un gran atemptat al carrer del Canvis Nous durant la processó del Corpus. És la casa de socors del Passeig de Colom la que concentra l'assistència. Progressivament van perdent transcendència durant el segle XX, quan van ser substituïdes per la xarxa municipal.

Altres entitats assistencials en l'atenció d'urgència

L'AJUNTAMENT

A final dels anys vuitanta l'ajuntament de Barcelona ha reaccionat i desenvolupa un cos municipal de metges, de tal manera que la beneficència municipal té una branca assistencial sanitària que en aquesta època es dedica sobre tot a l'atenció domiciliària i a consultes. L'ajuntament fa un desenvolupament territorial important, que arriba a les municipalitats afegides el 1897, de tal manera que en gairebé tots els nous barris hi haurà un dispensari. Inicialment les urgències segueixen més ateses pels Amics dels Pobres però progressivament són assumides i compartides per l'ajuntament, en paral·lel.

LA CREU ROJA

La Creu Roja també fa uns assaigs assistencials d'urgència, inicialment al consultori de la rambla de Santa Mònica, obert el setembre de 1893 i està present en molts dels esdeveniments que apareixen a Barcelona que necessiten atenció sanitària, bé amb els metges o amb els camillers. D'altra banda està la seva implicació en els conflictes militars, ja en la tercera guerra carlina.

El finançament. Les rifes

El finançament inicial es fa per contribucions directes o almoines dipositades en guardioles col·locades en llocs estratègics. Poc a poc s'organitzen actes cívics i sessions de teatre en el seu benefici, fins que arriben les rifes. La beneficència barcelonina tenia en les rifes una font habitual de finançament. L'hospital de la Santa Creu i la Casa de Caritat establien rifes setmanals que els aportaven prou beneficis. El propi ajuntament i altres entitats recaptaven així també ingressos. No resulta gens estrany que Els Amics dels Pobres pensessin en les rifes com un mitjà de finançament i ja al 1870 n'han fet tres de sorteigs. Els gestors de la Santa Creu i de la Casa de Caritat pressionen contra el nou competidor, destacant l'enemistat de Valentí Almirall, director de la segona. Critiquen l'Associació per no presentar comptes públics, donar excés de comissions als venedors i aprofitar-se de l'estructura dels altres. L'Associació va ser objecte d'una forta campanya de desprestigi, quan es comprova, en un dels primers sorteigs, que s'havia reservat uns beneficis del 65 %. Fins i tot el governador civil arriba a inspeccionar la seva comptabilitat¹⁷. La polèmica és habitual en la premsa de l'època i en fulletons de l'Associació. Malgrat l'oposició, la rifa és aprovada per RO del 22 de juny de 1875. Com en la resta dels establiments, els premis eren joies i el sorteig se celebrava a l'administració de la Societat, carrer de la Unió 22. Totes aquestes rifes benèfiques foren anul·lades per la llei de 31 de desembre de 1881 i els Amics dels Pobres reben unes compensacions anuals de 88.600 pessetes¹⁸.

A partir d'aquest moment les subvencions de diferents organismes públics són la font fonamental de finançament. Per exemple, el pressupost total per l'any 1917 és de 133.654 pessetes. Aquestes són cobertes en un 65.5 % per l'Estat en compensació de la rifa suprimida, un 22.3 % per subvencions de la Diputació i l'Ajuntament. Per subscripcions i donatius solament es cobreix el 4.5 %¹⁹. La gestió era portada per una junta de persones més o menys influents. Al llarg de la vida de l'Associació trobem noms de directius tan coneguts com el polític Rius i Taulet, l'escriptor Teodor Baró i Sureda, l'empresari marqués de la Foronda, el periodista Josep Roca i Roca...

Hi ha uns primer estatuts del 1870. Uns altres de l'1 de maig de 1878 que són modificats el 7 de juny de 1895²⁰.

Altres activitats:

A)- Les Bombes d'incendis: La Barcelona del segle XIX té un minso parc municipal de bombers i els incendis són atesos per la col·laboració ciutadana, coordinada a vegades per l'ajuntament o l'exèrcit. Algunes indústries tenen bombes particulars d'incendis, que es presten quan hi ha necessitat. Des del 1872 a les cases de socors hi ha bomba d'incendis i un cos de bombers voluntaris que acudeixen en cas d'una desgràcia. Normalment, a més dels bombers, hi van al lloc del succés el metge i el practicant.

B)- L'Asil d'Orfes: Aviat l'Associació instal·la un asil per a orfes al carrer Gran de Gràcia 190, amb una capacitat per 25 infants, atesos per les Filles de la Caritat. Després de les cases de socors serà el segon capítol de despeses.

C)- Ajuts en metàl·lic o en espècie: És constant la relació d'ajuts en aliments, medicaments, o per a comprar roba, taüts, màquines de cosir, desempenyorar robes, alliberar-se del servei militar, rebre banys terapèutics, etc.

D)- L'Hospitalització: Ja hem vist que al naixement de l'Associació obre un hospital provisional per tal d'atendre malalts colèrics.

Posteriorment, quan posa en marxa les cases de socors, instal·la en aquestes infermeries separades d'homes i dones que permeten una hospitalització en casos que no puguin ser traslladats a l'hospital. Aquestes infermeries són ofertades a la ciutat quan al gener de 1880 hi ha un total col·lapse hospitalari²¹. Als anys noranta l'Associació desenvolupa un projecte de construir un hospital destinat a l'assistència d'accidentats del treball. Fins i tot s'arriba a assignar per l'ajuntament uns terrenys a Sant Martí de Provençals, entre el Bogateil, la carretera de Mataró i el cementiri. Encara al 1917 mantenien aquest projecte.

E)- Subvencions per a observar novetats mèdiques: Es tracta d'una activitat poc habitual entre les nostres entitats de beneficència privada. Coneixem una primera iniciativa quan el 1885 comissionen al metge Guillem López per tal que estudiï el resultat de la vacunació de Ferran a València. L'informe és molt positiu per Ferran²². Al 1892 el món té un hàbit d'esperança quan Koch anuncia resultats positius amb l'aplicació de la

tuberculina en el tractament de la tuberculosi. El metge Lluís Fàbregas porta la limfa de París i és aplicada en les cases de socors per Roquer Casadesús, que atenia l'ORL²³.

F)- Les Cases Bressol: Barcelona va tenir les primeres cases bressol identificades el 1847, implantades per l'Associació de Defensa del Treball Nacional i de la Classe Obrera, l'entitat fundada sota la inspiració d'Antoni Pujadas i Mayans. Però aquesta Associació, després d'una iniciació espectacular pateix un eclipsi assistencial. Posteriorment, Enric Gelabert i Caballeria va desempolsar el tema i inicialment va tenir el recolzament dels Amics dels Pobres els quals li encarreguen el seu desenvolupament. Malgrat el projecte lliurat i les primeres promeses, no va arribar a bon fi en aquesta direcció.

Final

Durant la segona república les cases de socors dels Amics dels Pobres de Barcelona estan integrades en la xarxa assistencial municipal. Els metges formen part d'un escalafó separat i cobren un salari. El 20 de març de 1936 són reorganitzades i és suprimida la del carrer Gran de Gràcia. Les tres restants no superen la guerra civil.

Estem davant d'un antecedent de les modernes ONG. L'Associació proporciona una estructura de recaptació de diners i prestacions personals que possibilita que la població benestant pugui vehicular de forma organitzada la seva aportació d'ajut als pobres. La dedicació bàsica a les cases de socors, amb una permanència de 65 anys, omple un buit que al seu moment l'ajuntament havia negligit i permet que la ciutat disposi d'aquesta dotació assistencial bàsica pels esquemes de l'època.

NOTES:

1. *El Telégrafo*: 12 de setembre de 1.865, p. 6.244.
2. CORNET I MAS, Gaietà: *Guia de Barcelona*. Barcelona. Llib. Puig, 1876, p. 135.
3. *Breve reseña de los actos de caridad practicados por los Amigos de los Pobres de Barcelona durante el cólera de 1.865*. Barcelona. Impta. Luis Tasso, 1.865.
4. *Estatutos y Reglamento de la Asociación Libre de Los Amigos de los Pobres*. Barcelona.

- Tip. Narcís Ramírez, 1.870. La Junta directiva està formada per: Crescenci Maria Moles, Ramon Mitjans, Miquel Utrillo i Rio, Francesc Simó, Josep Granell, Emili Oliver, Adolf Brugada i Josep Fernández i Grau.
5. *El Telégrafo*: 15 de setembre de 1870, p. 5.866.
  6. *El Compilador Médico*: 13 de novembre de 1.865, p. 180.
  7. *El Compilador Médico*: 25 de setembre de 1.865, p. 115; 26 d'octubre de 1.865, pp. 184-185; 22 d'abril de 1.867, p. 410; 26 d'octubre de 1.867, p. 171. ARXIU ADMINISTRATIU AJUNTAMENT BARCELONA, Governació, Sèrie A, secció 2ª, Exp 4114: Carta de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia, del 20 de novembre de 1867, a l'ajuntament.
  8. *Diario de Barcelona*: 29 de març de 1870, p. 3.170.
  9. *La Independencia Médica*: 15 de novembre de 1.869, p. 5. Giné ubica el projecte de les cases de socors, al D. 1r: caserna de carrabiners de la Barceloneta. 2n: A prop de Santa Maria de Jonqueres. 3t: A prop de l'Hospital Militar. 4t: A prop dels banys del carrer Cid.
  10. ARXIU ADMINISTRATIU AJUNTAMENT BARCELONA, Governació, Sèrie A, secció 2ª, Exp 4.431.
  11. *La Imprenta*: 25 de febrer de 1.872, p. 1.243.
  12. *Reglamento Casa de la Casa de Socorro del Distrito 4º*. Barcelona. Tip. N. Ramirez, 1.872. Hi ha dades a ressenyar: El director es triarà per votació secreta entre el socis metges cirurgians. Es realitzaran únicament els primers auxilis en el cas de ferides, contusions, fractures, luxacions, cremades, lesions per meteors, asfíxies, feridures, hemorràgies externes, enverinaments, espasmes, síncope, parts, etc, procedint tot seguit al trasllat del malalt a casa seva o a l'hospital, a no ser que la gravetat exigís la seva permanència a l'establiment.
  13. *La Independencia Médica*: 15 de febrer de 1.872, p. 107. Recull el nom dels professionals d'aquesta primera casa de socors. Director Mèdic: Josep Antoni de Boi. Metges: Domènec Grau i Bassas, Ernest Sánchez i Comendador, Pasqual Homar, Llorenç Comas, Antoni Jorba, Josep Montero, Ramon Coll i Pujol, Vicenç Xuclà i Roch, Jaume Sellarès, Pau Marqués, Jordi Gúdel. Farmacèutics: Jaume Codina, Joan Duran, Pau Pellicer, Josep Riera i Maristany, Ramon Codina i Langlín. Junta Directiva: Crescenci Maria Moles, Emili Oliver, Narcís Ramírez, Joan Blanch, Manuel Betés, Hermenegild Moles.
  14. *La Independencia Médica*: 1 de setembre de 1872, pp. 315.
  15. *La Imprenta*: 6 de juny de 1.873, p. 3.595.
  16. Entre els metges de les cases de socors coneixem els següents: Aguilar i Parera, Alfons; Amador i Lopez, Nicolau; Andreu i Serra, Estanislau; Anet i Codina, Antoni; Anfruns i Espelt, Josep; Aumatell, Laureà; Balcells i Buigas, Carles; Bassegoda i Amigó, Ramon; Bataller i Constantí, Antoni; Bofill, Josep; Boi, Josep Antoni; Brilla i Tuyol, Joan B.; Brillas i Martí, Jaume; Callís i Farrivals, Lluís Maria; Callís i Pradesaba, Manuel; Carrera i Roger, Conrad; Carreras Aragó, Lluís; Casals, Carles; Castellarnau, Lluís de; Castro, Josep; Civit i Llobet, Lluís; Codina i Fàbregas, Josep A.; Codina i Güteil, Jaume; Coll i Inglada, Ramon; Coll i Massaguer, Santiago; Coll i Pujol, Ramon; Comas, Llorenç; Corominas i Prat, Domènec; Cuevillas; Curós i Alcantara, Faustí; Champeny; Danés i Solà, Francesc de P; Domènec i Vicente, Carles; Duran i Mayol, Maria; Estapé i Pagès,

Gabriel; Esteve i Llauredó, Josep M.; Fortuny i Duran, Alexandre; Francesc i Palau, Josep; Gallardo i Torregrosa, Ramon; Girona i Llagostera, Daniel; Grau, Salvador; Grau i Bassas, Domènec; Gúdel Laplana, Jordi; Guillén; Homar, Pasqual; Igartua, Jorba, Antoni; Labrador; López i Ventura, Guillem; Mallat i Lluc, Tomàs; Mandado, Rupert; Marchar; Margarit i Coll, Felip; Marqués, Pau; Moix i Prous, Regal; Montero, Josep; Montserrat i Lucena, Ramon; Moragas i Pomar, Lluís; Mundet; Pàquez; Parés; Parquer; Pellicer; Puig i Falcó, Gaietà; Pujol i Brull, Adolf; Recasens i Girol, Sebastià; Reunes, Gumersind; Ribera i Mallofré, Pere; Riera; Rius i Matas, Josep; Rius i Tarragó, Agustí; Roquer i Casadesús, Josep; Sala i Ginabreda, Josep M.; Salvador i Sarrà, Jaume; Salvat i Espasa, Manuel; Sánchez i Comendador, Ernest; Sánchez i Aguilera, Ramon; Segur; Sellarès, Jaume; Serrallach i Mauri, Narcís; Solà; Soley; Suñé i Molist, Lluís; Valenciano i Soriano, Josep; Vallès; Vidal i Gili, Josep; Vilar de Felabert, G. ; Vilató i Bassols, Francesc Xavier; Viura i Carreras, Joan; Xercavins i Rius, Francesc de P.; Xuclà i Roch, Vicenç.

17. *Exposición de los hechos y antecedentes que deben tenerse a la vista para juzgar la Asociación de Amigos de los Pobres. Vindicación y defensa de la gestión administrativa de la Junta Directiva.* Barcelona. Tip. L. Domènech, 1872.
18. DALMAU, Antonio R.: *Las antiguas rifas barcelonesas.* Barcelona. Ed. Libreria Millà, 1946, pp. 66-67.
19. *Asociación de los Amigos de los Pobres de Barcelona.* Barcelona. Escola Tip. Salesiana, sense data, aproximadament 1918; opuscle sense pàginar.
20. *Asociación de los Amigos de los Pobres de Barcelona. Estatutos y Reglamentos para régimen y gobierno.* Barcelona. Impta Lopez Robert, 1896. 32 pàgines.
21. *El Diluvio:* 17 de gener de 1880, p. 460.
22. *Memoria de un viaje a la Provincia de Valencia para el estudio de la profilaxis Ferran, por el médico D. Guillermo López, comisionado por la Junta de Gobierno de la Asociación Amigos de los Pobres de Barcelona.* Barcelona. Impta de la Caridad, 1885, 28 pàgines.
23. *Gaceta Sanitaria de Barcelona:* 10 de desembre de 1892, p. 447.

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Centre de Recursos per a l'Aprenentatge
i la Investigació

Biblioteca de Medicina
